

ARAPÇADA ETİMOLOJİK YANLIŞLAR Halk Etimolojisi ve Dilbilimci Yorumları Kısgacında Dil

Soner GÜNDÜZÖZ (*)

Özet

Bu makale halk etimolojisi ve Arapçada kullanılan kelimelerin iştikakına yönelik olarak Arap dilcilerinin açıklamalarını konu edinmektedir. Çalışma öncelikle, dilbiliminde halk etimolojisi olgusu ve bu olgunun Arap filolojisindeki konumu hakkında genel bir bilgi vermektedir.

Halk etimolojisi yabancı dilden ana dile geçen kelimelerin halk tarafından bildik kelimelere benzetilerek dile mâl edilmesi olayıdır. Her ne kadar geleneksel Arap dilcilerince bit türetme yolu olarak dikkate alınmasa da aslında bu, bir türetme yoludur. Halk etimolojisi dilbiliminde kıyâs olgusunun bir parçasıdır. Dilcilere ait iştikâk yanlışları, bir türetme yolu değilse de, halk etimolojisine benzemektedir.

Anahtar Kelimeler: Etimolojik yanlışlar, halk etimolojisi, kıyâs.

Etymological Errors in Arabic:

Language in the Grip of Popular Etymology and Linguists' Interpretations

Abstract

This article deals with popular etymology and the Arabic linguists' interpretations concerning derivation of words used in Arabic. First, the concept of popular etymology in linguistics, and the status of this concept in Arabic philology are explained.

Popular etymology is the process of assimilation into language of the words borrowed from a foreign language to mother tongue by people through establishing similarity with known words. Although it has not been considered by traditional Arabic linguists as method of word formation, it is really a method of word formation. Popular etymology is part of the fact of comparison in linguistics. The derivation errors of linguists is, though not a method of word formation, like popular etymology.

Key Words: Etymological errors, Popular etymology, Comparison.

*) Arş. Gör. Dr., Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi.
(e-posta: gunduzoz@hotmail.com)

Giriş: Bir Yakıştırma Türü Olarak Halk Etimolojisi

Dilin gelişebilmesi için temel yollardan biri dil dağarcığında bilinen kelimelere benzetmek yoluyla yeni kelimeler elde etmektir¹. Arap filolojisinde bu olgu kıyâs adıyla anılır. Aynı olgu batı dillerinde *analogie*, Türkçede ise *örnekseme* ya da *yakıştırma* olarak bilinir. Türkçede *yaşıt* kelimesinden *eşit*, *koşut*; *korkunç* kelimesinden yakıştırma yoluyla *ilginç* kelimeleri elde edilmiştir². Modern dilbilimin kurucusu Saussure (ö. 1913) yeni kelimelerin oluşumunda önemli bir mekanizma durumunda olan kıyâs olgusunun bir parçası olarak gördüğü bu tür kuralsız gibi duran kelimelerden yeni kelimelerin oluşmasının, hatalı kıyâs (Saussure'ün ifadesiyle *la fausse analogie*-İngilizcesi: False analogy) olarak görülmesine karşıdır. Aynı şekilde bu dil olgusu günümüz Arap filolojisinde *el-kıyâsu'l-hâti*' olarak terimleşmiş olsa da söz konusu dil olayının dilin gelişmesinde etkili bir yol olduğu gerçektir.

Kıyâs-ı hâti' olgusunun, eski Arap dilcilerince ihmâl edildiğini düşünmek yanlış olur. Bu bağlamda İbn Cinnî, *tedrîcu'l-luga* başlığı altında dil dağarcığında çeşitli etkileşimler sonunda ortaya çıkmış birtakım kelimeler üzerinde durmaktadır. İbn Cinnî'nin tanımlamasıyla *tedrîcu'l-luga* bir şeyin bir konuda diğerine benzemesi; buna bağlı olarak birincinin hükmünü alması ve aşamalı olarak (tederrucen) onun derecesine yükselmesidir³. Örneğin *sıbyân* ve *sıbye* kelimeleri gerçekte *sabavtu* fiiline dayanır. Yani kelimelerdeki illet harfi gerçekte yâ değil, vâv'dır. Kelimelerin sıbvân ve sıbve olarak neden kullanılmadığı, sâd harfinin kesresi ve hâzic (ara harf) olarak sâkin bir bâ'nın varlığı ile açıklansa da, genel-geçer kural vâv'ın yâ'ya dönüşmesi konusunda bize böyle bir kapı açmamaktadır. Bundan dolayı İbn Cinnî her iki kelimedeki ses değişimini estetik bir seçim (istihsân ve îsâr) olarak açıklamakta; bunun kuraldan kaynaklanan bir gereklilik olmadığını ifade etmektedir. Vâvdan önce bir kesrenin bulunuşu harfin yâ sesine dönmesini gerektirdiğinden bu iki kelimedeki kesrenin aşikâr olarak bulunmayışı bile önemli görülmemekte ve söz konusu kural doğrultusundaki *alışkanlık*, insanları kurala tam olarak uymayan yerlerde bile vâv sesini yâ olarak söylemeye itmektedir. Hatta, sâd'ı damme ile söyleyenler bile *subyân* ve *subye* demektedirler⁴. Geçmişte *tedrîc* gibi kavramlar çerçevesinde günümüzde ise kıyâs-ı hâti' adıyla anılan husus kelimeler arasında meydana gelen dil içindeki bir kıyâsa göndermede bulunmaktadır. Halk etimolojisi, yerileştirme ve yanlış kökenleme olarak ifade edilen dil olayında ise yabancı dilden geçen kelimelerin, dilde daha çok bilinen unsurlara yakıştırılması söz konusudur.

Halk etimolojisi her dilde var olan bir şeydir. Türkçede de pek çok adın yerileştirildiği görülmektedir. Yer adlarından *Galandos*, *Gelendost*; *Soandos*, *Soğanlı* şeklinde;

1) Buradaki tanım Berke Vardar'ın ve Zeynep Korkmaz'ın örnekseme-yakıştırma kavramına ilişkin verdiği tanımların yaklaşık şeklidir. Bkz. Berke Vardar, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Multilingual Yay., İstanbul, 1998, s. 123. Zeynep Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 1992, s. 168; Arapçadaki kıyâs dilbilimindeki *analoji* ve *örneksemeden* farklı bir olgu değildir.

2) Bkz. Korkmaz, *a.g.e.*, s. 168.

3) Ebû'l-Feth 'Osmân b. Cinnî, *el-Hasâis*, nşr. Muhammed Ali en-Neccâr, Kahire, 1952-56, I, 347.

4) Bkz. İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 349. Ayrıntılı değerlendirme için bkz. Soner Gündüzöz, *Arapçada Kelime Türetimi Kavramlar-Kuramlar-Kurumlar*, Kayıhan Yayınları, Samsun, 2005, s. 143.

hortensia adındaki çiçek *ortanca*, 'hinhurması' anlamındaki *temr-i hindî* ise *demirhindi* olarak halk etimolojisi yoluyla Türkçe'ye mâl edilmiştir⁵.

Geleneksel olarak Arap filologlarının bir iştikâk yolu olarak pek algılamadıkları bir yol olan halk etimolojisi, ilk kaynaklarda gramatik, morfolojik ve fonetik yanılığını ayırmısz şekilde içine alan dil yanlışı (*lahn*) kelimesi kapsamında anılmıştır. *Halk etimolojisi* ve *yerlileştirme* (*tamsîr*) olgusu, genel bir ad olan *lahn* kelimesinden başka *galat*, *vehm*, *tevehhüm*, *gaflet*, *tashîf*, *lağv*⁶, *tekellüf*, *te'assüf* ve *iğfâl*⁷ gibi birtakım kelimelerle de ifade edilmiştir. Yabancı dildeki kelimelerin anadildeki ses değerlerine uydurulması ve anadildeki birtakım kelimelerin kılıklarına büründürülmesi yolu ise *sebîlu't-takrîb* veya *tahrîf* kavramıyla da ifade edilmektedir⁸.

Çağdaş araştırmacılarından Hâmid Sâdık Kunevbî, bir kelimenin yanlız bir kökene bağlanmasını *et-ta'sîlu'l-Hayâlî* kelimesiyle karşılarken doğru kökenlemeyi *et-ta'sîlu'l-mûsak* olarak anar⁹. Günümüz Arap filolojisinde halk etimolojisinin kelimenin anlamına uygun olarak *el-iştikâku's-şa'bi* adı ile karşıldığı da olur. Bu olaya *teşvîhât* da denilir¹⁰.

1.Halk Etimolojisi/Yerlileştirmenin Dilde Yansımaları

Halk etimolojisinin temel nedeni zihnin kelimeleri kalıplara göre düzenleme eğilimine girmesidir. Kelimeler zihinde soyutlanmış şekilde değil, belli bir düzen içinde bulunurlar. Zihin daima dağınık olan öğeleri birleştirme eğilimindedir. Ne var ki, zihnin kelimeleri anlamsal (semantik) düzenleme eğilimi, biçimsel (morfolojik) düzenleme eğilimine göre, çok daha kuvvetlidir. Anlamsal (semantik) bağlar her kelimeyi geleneksel anlamında muhafaza eder. Bir kelime ailesindeki belli başlı bir kelimenin anlamında ortaya çıkan bir değişim, ailedeki diğer kelimeleri de yeni anlama çeker. Örneğin Fransızca'da 'durum, şekil' anlamındaki 'habit' kelimesi, 'giysi' anlamında daralınca, kelimenin diğer türevleri de bu değişime uymuşlar 'biçim vermek' anlamındaki 'habiller' fiili de 'giydirmek' anlamında daralmıştır. Buna bağlı olarak habilleur 'giydiren', 'habillement' giydirmek, déshabiller 'soymak' anlamlarını kazanmışlardır¹¹.

5) Bkz. Doğan Aksan, *Dil, Şu Büyüklü Düzen*, Bilgi Yay., Ankara, 2003, s. 50.

6) Örneğin müteahhir ulemâdan olmakla beraber İbn Kemâl, yanlız kökenleme için *galat*, *vehm* kelimelerini kullanır. Bkz. İbn Kemâl, İbn Kemâl Bâşâ Ahmed b. Suleymân, *Risâle fî Tahkiki Ta'rîbi'l-Kelime'ti'l-A'cemiyye*, nşr. Muhammed Sevâ'î, Dimeşk, 1991.s. 59, 69.

7) Bkz. Mes'ûd Bûbü, *Fî Fikhi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, Dimeşk, 1994-1995, s. 131-133.

8) Abdussabûr Şâhîn, *Dirâsâtu'n Lugaviyye el-Kiyâs fî'l-Fushâ-ed-Dahîl fî'l-'Ammiyye*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1406/1986, s. 237-238. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gündüzöz, *a.g.e.*, s. 146.

9) Bkz. Kunevbî Hâmid Sâdık, *Dirâsâtu'n fî Ta'sîli'l-Mu'arrebât ve'l-Mustalah min Hilâli Dirâseti Tahkiki Ta'rîbi'l-Kelime'ti'l-A'cemiyye li'bni Kemâl Bâşâ*, Dâru'l-Cil-Dâru 'Ammâr, Beyrut-Amman, ts., s. 174. Ayrıca bkz. Gündüzöz, *a.g.e.*, s. 146.

10) Örneğin J.V. Vendryes'in *Dil* kitabını Arapça'ya çeviren 'Abdulhamîd ed-Devâhilî ve Muhammed el-Kassâs kelimeyi bu şekilde karşılamışlardır. Bkz. J.V. Vendryes, *el-Luga*, Arapça'ya çev. 'Abdulhamîd ed-Devâhilî, Muhammed el-Kassâs, Mektebetu'l-Angelo el-Misriyye, Kahire, 1950, s. 233-234. Gündüzöz, *a.g.e.*, a.yer.

11) Vendryes, *a.g.e.*, s. 250.

Bu bağlamda Arapçadaki 'abd kelimesine temas edilebilir. Kelime Arapçada *köle* veya *kul* anlamında kullanılmaktadır. Oysa kelimenin fiili olan 'abede Sâmî dillerin tamamında çalışmayı, özellikle de tarla işlerinde çalışmayı ve çiftçilik yapmayı ifade eder. Arapçada kelimenin bu anlamını gösteren tek bir türev, bâkiye olarak kalmıştır. Bu türev *saban demiri* ve *bel* (zirâî alet) anlamındaki *el-Mî'bede* kelimesidir¹². 'Abede fiilinin *tarlada çalıştı* anlamından *kölelik etti* anlamına gelişi ve giderek *tanrıya köle/kul oldu-tapındı* anlamını edinmesi kültür-dil ilişkisinin çarpıcı bir örneğidir. Araplar, tarlalarda işçi olarak köleleri çalıştırdıkları için, kelime giderek anlam değişimine uğramıştır.

Biçimsel düzenleme de önemlidir. Aralarında morfolojik bağ bulunan kelimeler anlam değişimine beraberce direnir. Fakat türev ile kökü arasındaki bağ zayıfladığı ölçüde anlam da çoğalır. Örneğin Latince *toga* kelimesinin türev anlamı *örtü* demektir. Bu ad *tego* fiilinden alınmıştır. İki kelime arasındaki morfolojik bağ diğer pek çok kelimedekine göre çok daha zayıf görüldüğü için, *toga*'da ciddi anlam kırılmaları olmuştur¹³. Her dil açısından halk, kelimeleri daima daha bildik şeylere bağlayarak anlama yolunu seçmiştir. Tarihî kaynaklarda *el-cerre* 'testi' kelimesinin, adını yerde sürüklendiği (cerre) için aldığına; *es-sevr* 'öküz' kelimesinin ise toprağı sürmekten (yesîru'l-arz) geldiğine inananlara temas edilir¹⁴.

Mısır'da un ve şerbetle yapılan *lukmatu'l-kâdî* tatlısının, ilk bakışta tatlının değerini ifade için bu adı aldığı düşünülebilir ya da *el-kâdî* adındaki her hangi birine bağlanabilir. Fakat biraz incelendiğinde bu tatlının bir Türk tatlısı olduğu ve önceleri Mısır'da *lukmatu'l-kâdî* 'kadın lokması' olarak bilindiği anlaşılır. Zamanla Mısırlılar, ses benzerliği ile *kadın* kelimesini *kâdî* kelimesine dönüştürmüştür¹⁵.

Mısır'da ilk zamanlarda trenlerde ateşçi olarak çalışan kişilere Türkçe'den alınma *ateşçi* adı verilmiştir. Mısır halkının zihninde trenlerin su almak için istasyonlarda durduğu düşüncesi oluşunca, *ateşçi* kelimesi halk arasında Arapça *ataş* 'susuzluk' kelimesiyle ilgiliymiş gibi algılanmış ve kelime el-ataşçı şeklini almıştır. Buna göre; bu işi yapan görevlinin trenin susuzluğunu giderdiği düşünülmüştür. Bu dönüşüm fonetik ve semantik bir yaklaştırma (takrîb) olarak değerlendirilebilir¹⁶.

İşgal günlerinde İngiliz askerlerinin *bloody... fool* 'alçak...aptal' şeklinde küfür sözlerini yanlış anlayan Mısırlıların bu kelimeleri Arapça *belâde* 'aptallık' ve kim bilir, fül 'baharat' köküne bağlayarak *belâdu'l-fül* şeklinde dillerine pelesenk ettikleri söylenir¹⁷.

12) Corcî Zeydân, *Târîhu'l-Lugati'l-'Arabiyye bi-l'tibârî Ennehâ Kâinun Hayyun Nâmin Hâdi'un li-Nâmûsi'l-Irrikâ'*, Matba'atu'l-Hilâl, Ficâle, 1904, s. 16.

13) Vendryes, a.g.e., s. 251.

14) Celâluddîn Suyûtî, *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luga ve Envâ'ihâ*, nşr. M. A. Câdu'l-Mevlâ vd., Kahire, ts., I, 354.

15) Şâhîn, a.g.e., s. 237.

16) Şâhîn, a.g.e., s. 238.

17) Şâhîn, a.g.e., a.yer.

Lamba kelimesinin (dât ile) *lamda* şekline dönüşmesinde Arapçada *parıldamak* anlamındaki (dât ile) *vamda* kelimesinin etkisi yabana atılamaz. İtalyanca *küçük* anlamında bir kelimeyken, sonradan bir tür mayoya ad olan *bikini*'nin Pekin şehriyle uzaktan yakından bir ilişkisi olmamasına rağmen halk arasında Pekin'e ait bir nisbe ismi gibi anlaşılması bir halk etimolojisi örneğidir¹⁸.

Suudi Arabistan'da Hubar şehrinde yaşayanlar İngilizce *boiling water* kelimesini *el-beyder* şekline dönüştürmüşlerdir. Bu değişim, Arapça'ya Farsça'dan geçme *harman-harman yeri* anlamındaki *beyder* kelimesinin etkisiyle olmuştur. Bölgede içme suyu dağıtımını yürüten Aramco Şirketi suyu kaynatarak arıttığı için halk arasında *boiling water* 'kaynamış su' ifadesi yaygınlaşmış, giderek kelime *beyder* şeklini almıştır¹⁹.

Günümüzde yanlış kökenlemeyi ve halk etimolojisini hızlandıran etkenlerden biri, Arap lehçelerinde birtakım seslerin standart dile göre, değişikliğe uğramasıdır. Bu tür ses değişiklikleri kelimelerin yanlış köklere bağlanmasına yol açmaktadır. Örneğin hayvan gübresi anlamındaki *semâd* kelimesi Mısır'da *sevâd* olarak; jandarma anlamındaki *hafer* ise *gafer* olarak telaffuz edilmektedir²⁰. Bazıları Türkçe'den Arapça'ya girmiş *el-bence-re* kelimesinin *fencere*'r-*racul* 'kişi gözünü açtı' ifadesinden kaynaklandığını zannederler. Çünkü onlar pencerenin duvarda bir açıklık olduğunu düşünürler. Bu tür yorumları şakaya alan kimileriye elektrik 'elektrik' kelimesini âletun turik'seni gösteren âlet'e, karbûnât 'karbonat' kelimesini ise *el-kerbunatt* 'sıkıntı zıpladı' ifadesine çevirirler²¹.

2. Arap Filologlarının Etimolojik Yanılgıları

Bilim adamlarının bilgileri ölçüsünde birtakım adları yerli köklere bağlamaları, halk etimolojisi adıyla andığımız olaydan biraz farklı ise de, her ikisinin de benzer yanları vardır. *Çoruh* adının Farsça *cûy* ve Arapça *rûh* kelimelerinden yapılma *cûy-i rûh* tamlamasından bozulma olarak görülmesi bilim adamlarına özgü etimolojik bir yanılgı, bir yanlış kökenleme örneğidir²².

Kelimelerin iştikâkında aslı ve mezîd harflerin bilinmesinin önemine inanan Arap dilcileri erken dönemlerden başlayarak bu konuda bazı kriterler geliştirmiş olmakla beraber²³ yine de pek çok kelimenin kökünde hata yapmışlardır. İbn Kemâl (ö. 940/1534)'in, yanlış kökenlemeye (tevehhüm) dikkat çekmek amacıyla kaleme aldığı²⁴ *Tahkîku't-Ta'rib li'l-Kelimâti'l-Mu'arreb*e adlı risalesinden buna ilişkin pek çok örnek bulmak mümkündür. Arapçada, gerçekte Hint kökenli bir oyun olan *satranç* anlamında-

18) Şâhîn, *a.g.e.*, s. 239.

19) Bkz. Kuneybî, *a.g.e.*, s. 186.

20) İskender el-Ma'lûf, "el-Lehçetu'l-'Ammiyye fi Lubnân", "el-Lehçetu'l-'Ammiyye fi Lubnân ve Sûriye", sayı: 4, *Mecelletu Mecma'i'l-Fuâd el-Evvel*, Kahire, Şa'bân-1356/Ekim-1937, s. 303.

21) Afgânî, Sa'id, *Fî Usûli'n-Nahv*, Matba'atu'l-Câmi'ati's-Sûriyye, Dimeşk, 1376/1957., s. 131.

22) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1314/15 baskısı, II, 595; nakleden: Aksan, *Her Yönüyle Dil*, III, 104.

23) Bkz. Mehmet Yavuz, "Yabancı Kelimenin Arapçada Kullanılışı veya Tanınmasındaki Ölçüler", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Ankara, Yaz-2001, s. 72-77.

24) Kuneybî, *a.g.e.*, s. 169.

ki şatranc/şıtranc kelimesine ilişkin, dilcilerin görüşlerine yer veren İbn Kemâl'in aktardıkları ilgi çekicidir: Kelime kimi dilciler tarafından Arapçada muşâtara 'paylaşmak' köküne; İbn Hişâm (ö. 218/833) gibi bazılarınca hem, şatr 'yarım', hem de astur 'satırlar' köküne bağlanmıştır.. Oyunun adı hakkında varsayımlar bununla da bitmez. Kelimeyi, 'bir işle meşgul olup yorgunluğun kaybolması' anlamındaki *şudernec* köküne bağlayanlar da olmuştur. Bu görüş sahiplerine göre, satranç oynamak kişinin stresini atmaya yaradığı için, kelime, söz konusu oyuna ad olmuştur. Oyunun adının Farsça *yüz çare* anlamına gelen *sadrenk* kökünden geldiğini söyleyenler de kelimeye başka bir açıdan yaklaşmışlardır²⁵.

Konunun tipik örneklerinden biri de *siyâset* kelimesidir. Siyâset kelimesinin Farsça üç anlamındaki *se* ve Türkçe (Moğolca) *yasa* kelimelerinin bir birleşimi olduğu söylenmiştir. Cengiz Han'ın ülkesini üç oğluna bölüştürürken ortaya koyduğu kurallar *üç yasa* anlamında *se-yasa* olarak anılmış, iddiaya göre, bu da Arapçada siyâset olarak fi'âle kalıbında ifadesini bulmuştur²⁶. Kelimenin Arapça'ya hicrî yedinci yüzyılda Moğol istilasını sırasında girdiği öngörülmüştür. Kelimenin asırlar önce İbn Düreyd'in (ö. 321/933), *el-Cemhere*'sinde ve el-Cevherî'nin (ö. 400/1009) *es-Sihâh fi'l-Luga (Tâcu'l-Luga)*'sında yer aldığı gözden kaçırılmıştır²⁷. Kelimenin eski sözlüklerde bulunması Arapça kökenli olduğunu teyit eder niteliktedir.

"Arapçada *bahru'l-kulzum* adıyla bilinen Kızıldeniz'in *kalzeme* 'yutmak' anlamındaki fiilden türediği iddia edilmiştir. Bu görüş sahiplerine göre, Firavun da bu denizde boğulmuştur. Kelimeyi İbn Hâleveyh (ö. 370/980) ve İbn Berrî (ö. 582/1187) *genişlemek* anlamındaki *zelmame* köküne bağlarlar ki onlara göre, kelime kalb 'göçüşme' olmuştur. Oysa kelimenin bunlarla uzaktan yakından ilgisi yoktur. Kermelî, Arapçadaki *Kulzum* kelimesinin Yunanca *Klysmâ*'dan bozulduğunu söylemektedir. *Klysmâ* dalgaların çarpıştığı yer anlamındadır ve Arsinoe yakınında bir liman şehrinin adıdır. Arapların, Kızıldeniz'deki geçidi, Bâbu'l-Mendeb 'ağlama ve feryat kapısı' olarak ve Kızıldeniz (el-Bahru'l-Ahmer)'in bu kesimini *ağlayan deniz* anlamında *el-Bahru'l-Bâki* olarak anmaları Yunanca'daki bu adlandırmayı teyit etmektedir²⁸."

İbnu'l-Fakîh'in (ö. III-IV/IX-X) *Türk* kelimesini terk edilmiş anlamında Arapça bir kelime olarak değerlendirmesi de bir etimolojik yanlıştır²⁹. Arap dilcilerinin yanlış kökenleme örnekleri sadece Arapça kelimelerle de ilgili değildir. Onlar yabancı olduğu bilinen kelimelere de Arapça bir köken aramayı ihmal etmemişlerdir³⁰. Bunun örneklerin-

25) Bkz. İbn Kemâl, *a.g.e.*, s. 59-60, 62, 63, 65.

26) Bu görüş için Bkz. İbn Kemâl, *a.g.e.*, s. 99-100.

27) Bkz. Kuneybî, *a.g.e.*, s. 183.

28) Anistas Mari el-Kermelî, *el-Musâ'id*, thk. Korkîs 'Avvâd-'Abdulhamîd el-'Allûcî, Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, Bağdat, 1972-1976, I, 217; nakleden: Kuneybî, *a.g.e.*, s. 138.

29) Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Fakîh, *Kitâbu'l-Buldân*, BEA, Leiden, 1885, V, 224; nakleden: İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul, 2003, s. 44. A.Vabéry'ye göre Türk kelimesi *türemekten* çıkmıştır. Jean Deny de bu görüştedir. Bkz. Kafesoğlu, *a.g.e.*, a.yer.

30) Arap dilcilerinin tam olarak türeyişini bilemedikleri her kelimeye yakıştırma yaptıkları söylenemez. ez-Zebîdî ve el-Ezherî gibi sözlük yazarları kökenini tam olarak bilemedikleri zaman bunu belirtme yoluna da gitmişlerdir. Bkz. Kuneybî, *a.g.e.*, s. 150.

den biri, *el-Atrabûn* kelimesidir. Kelime aslında Greko-latin kökenli *tribunus*'tan Arapçalaşmıştır. Roma ordu sisteminde askerî birlikleri kumanda eden altı büyük komutana bu ad verilmiştir. Araplar, hicrî 13 yılında Ecnâdîn Savaşında Filistin'i fethettikleri sırada Kudüs'ün yöneticisinin özel adının Arbation olduğu kaynaklarda nakledilmektedir. Araplar bu ismi kalb ederek, Artabûn olarak telâffuz etmişlerdir. Bu özel adı, 'komutan' anlamındaki atrabon kelimesiyle karıştırmaları da, kelimeyi yanlış kökenlemelerine zemin hazırlamıştır. Nihayet Arap dilcileri 'Romalı komutanların çok eğlenceye düşkün olmaları (Arp. tarb) nedeniyle el-atrabûn adını aldıkları' şeklinde bir kanaate ulaşmışlardır. Dilciler, Arapça tarb 'eğlence' kelimesinin nasıl oluyor da, Romalı komutanlara atrabon şeklinde bir ad hâline gelebileceğini sorgulamaya yanaşmamışlardır³¹.

Dînî literatürde peygamberlerin adlarıyla ilgili olarak ileri sürülen görüşler de çoğu defa bir yanlış kökenleme örneğidir. Örneğin Yûsuf kelimesini Arapça 'esef' köküne bağlayanlar vardır³². Herhalde bu kökenlemede Yusuf Peygamber'in yaşadığı acılardan esinlenilmiş olmalıdır. Cevâlikî (ö.540/1145) biraz daha sağduyuludur. O, *İbrâhîm, İsmâ'îl, İshâk, İdrîs, İsrâ'îl, Eyyûb* gibi peygamber adlarının yabancı kökenli olduğunu söyler. Sadece dört peygamberin adını Arapça köke bağlar. Bunlar *Adem, Sâlih, Şu'ayb ve Muhammed* kelimeleridir³³. Bu kelimelerin hepsinin Arapça bir köke bağlanması da su götürür. Bu konuda İbn Sellâm (ö. 231/846) en tutarlı yaklaşımı sergiler. Ona göre, Peygamber adları yabancı kökenlidir. Kur'ân'ın nüzûlü bunların Arapçalaşmasını hızlandırmıştır³⁴.

3. Arap Dilcilerini Etimolojik Yanlışlara Sürükleyen Nedenler

Arap filologları bütün iyi niyetli çabalarına rağmen yukarıda bir kısmını aktardığımız etimolojik yanlışlara düşmüşlerdir. Bunun başlıca nedenleri şunlardır:

1-Karşılaştırmalı dilbilimin oluşmaması:

Arap dilcilerinin pek çok kelimenin etimolojisine ilişkin görüşleri oldukça ikna edici olmakla birlikte, karşılaştırmalı dilbilimin olmayışı, Arapça dışındaki diller konusunda sınırlı bilgi, söz konusu yanlışlara yol açmıştır. Öte yandan dilcilerin yakın Sâmi dilleri konusunda bile yeterli bilgilerinin olmaması da bu tür yanlışların temel nedenleri arasındadır. Bazen de birtakım kelimelerin yabancı dillerden olduğu düşünülse de, kelimelerin kaynağında yanlışlık yapılmıştır. *Evvâh* ve *cibt* Habeşçe'ye; *heyte lek* Havrânîce'ye³⁵; *sîrât, kıstâs* ve *firdevs* Rumca'ya yanlış olarak bağlanmıştır³⁶.

31) Kuneybî, a.g.e., s. 136-137.

32) Bkz. Ahmet Suphi Furat, "Yusuf", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul, 1986, XIII, 441.

33) Bkz. Ebû Mansûr Mevhub b. Ahmed Cevâlikî, *el-Mu'arreb mine'l-Kelâmi'l-A'cemî 'alâ Hurûfi'l-Mu'cem*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Dârü'l-Kutub, Kahire, 1969, s. 61.

34) Kuneybî, a.g.e., s. 140.

35) Suyûtî, Celâlüddîn, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1987, I, 138.

36) Bkz. Ebû Hâtim er-Râzî, *ez-Zîne fi'l-Kelimâti'l-İslâmiyyeti'l-'Arabiyye*, nşr. Huseyn el-Hemedânî, Dârü'l-Kitâb, Kahire, 1952, I, 322; Suyûtî, *el-İtkân*, I, 139-140.

2-İştikâk-ı ekber kuramı:

Köken yanlışlarının nedenlerinden biri de Arap filolojisinde ses getiren *İştikâk-ı ekber kuramı*dır. Kuram bir kelimenin sessiz harflerinden (konsonantlarından) birinin değiştirilerek, yeni bir kelimenin elde edildiğini öngörmektedir³⁷.

Bu doğrultuda dili oluşturan çekirdek kelimelerin daha çok ses yansımaları olduğu düşünülmüş ve ses yansımalarını sülâsî fiil yapısına sokmak için ikili çekirdeğe bir harfin eklendiği varsayılmıştır. Hâl böyle olunca üçüncü harfin hangi harf olduğunu belirlemek dilcinin sezış gücüne bırakılmıştır. Üstelik aynı kelimenin birden çok anlamı varsa bu kelimenin hangi *çekirdek sese* indirgeneceği başka bir problem olmuştur. Örneğin *nehr* kelimesi için *akmak* anlamında *nûn* harfini önek olarak aldığı ve ikili kökünün *her* olduğu söylenirken, *yasaklamak* anlamında *râ* harfini sonek olarak aldığı, *aydınlatmak* anlamındaysa *hâ*'nin kelimeye ortaek olarak eklendiği iddia edilmiştir³⁸.

3-Menhût olgusu:

Naht iki ya da daha fazla kelimededen iki veya üç harfin koparılması ve bu harflerle, kaynak kelimelerin ifade ettiği anlamı karşılayacak yeni bir kelimenin oluşturulmasıdır. Ortaya çıkan yeni kelime de menhût adını alır³⁹. Menhût kelimelerde de köken bulma benzer bir problemdir. İştikâk-ı ekber kuramının etkisiyle gerçekte menhût olmayan en yalın kelimeleri bile iki kelimenin kaynaşmış şekli olarak gören dilciler, aynı kelime için hayal güçlerini kullanarak farklı kökenler bulmuşlardır. Örneğin, *hızlâc* 'hızlı kurt' anlamındaki kelimeyi, kimileri *hâ ziyâdesiyle* zelege 'hızla gitti'⁴⁰; kimileri *lâm ziyâdesiyle koşmak* anlamındaki hezec köküne⁴¹ dayandırmışlardır⁴².

Kûfe dil okulunun en önemli temsilcilerinden İbn Fâris naht olgusunun sâikiyle ve filolojik sezgileri doğrultusunda zaman zaman yanlış kökenleme yapan dilcilerdendir. Kuşkusuz bunda karşılaştırmalı dilbilimin bulunmayışı da etkilidir. Örneğin dilci, *el-burcud* 'çizgili elbise' kelimesinin *ıştikâkında* böylesi bir yanlışlığa düşmüştür. İbn Fâris'e göre *burcud*, *bicâd* ve *burd* kelimelerinin bir menhûtudur. Bu iki kelimenin de *çizgili elbise* anlamında olduğu düşünülürse İbn Fâris'in, anlamın da etkisiyle yanlış bir kökenleme yaptığı görülür. Oysa kelime Latince *paragauda*'dan Arapçalaşmıştır⁴³.

37) Muhammed Antakî, *Dirâsâtun fi Fıkhî'l-Luga*, Dâruş-Şarki'l-'Arabî, Beyrut, ts. s. 336; Afgânî, *a.g.e.*, s. 123; Bûbû, *Fî Fıkh*, s.114; Kılıç, "İştikâk", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 440.

38) Mermercî ed-Dominîkî, *el-Mu'cemiyetu'l-'Arabiyye 'alâ Dav'i's-Sünâiyye ve'l-Elsünîyyeti's-Sâmiyye*, Matba'atu'l-Âbâ'i'l-Ferensiyîyin fi'l-Kuds, Kudüs, 1937, s. 136-141.

39) Vecîh es-Semân, "en-Naht", *Mecma'u'l-Lugati'l-'Arabiyye bi-Dimeşk*, sayı: 1-2, Dimeşk, 1402, s. 92.

40) Bkz. İbn Fâris Ebû'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, nşr. 'Abdusselâm Hârûn, Kahire, 1969, VI, 72.

41) Bkz. İbn Fâris, *a.g.e.*, VI, 53. Son görüşü İbnu'l-A'râbî'ye (ö. 231/845) isnat eden İbn Manzûr, bu görüşün dikkate alınamayacak bir görüş olduğunu kaydeder. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Lisâni'l-'Arab, nşr. Yûsuf Hayât-Nedîm Mar'aslı, Beyrut, ts., III, 805.

42) Bûbû, *Fî Fıkh*, s. 129.

43) Bûbû, *Fî Fıkh*, s. 131-132.

4-Arapça'nın bütün dillerin en eskisi olduğuna ilişkin inanç:

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de yanlış kökenleme yapan dilcilerle rastlanmaktadır. Bu dilcilerin, Arapça'nın bütün dillerin kökenini oluşturan ilk dil olduğu⁴⁴, Arapça'nın bir kültür dili olarak pek çok dili önemli ölçüde etkilediği⁴⁵ yolundaki, kaynağını gelenekten alan ön kabulleri; ya da en iyimser biçimde dikkatsizlikleri Arapça kelimelerin kökeninde çeşitli yanlışlar yapmalarına neden olmuştur. Türkiye'de geçmişte bütün dillerin Türkçe'den doğduğunu öngören Güneş Dil Kuramına benzer bir şekilde⁴⁶ Arap dünyasında Arapça'nın bütün dillerin anası olduğu düşüncesini seslendiren birtakım kişiler vardır. Bunların başında Abdul'azîz bin-'Abdullâh, 'Abdullah Fâzıl, 'Alî Fehmî Haşyem, Tahiyye 'Abdusselâm İsmâ'il gelir. Bin-'Abdullâh Fransızca; 'Abdülhak Fâzıl ise İngilizce alanında Arapça'nın etkileri ve Arapça'nın bu dillerin alt yapısını oluşturduğu konusunda çalışmalar ortaya koymuşlar; fakat kimi geleneksel dilcilerin hışmına uğramışlardır⁴⁷. 'Alî Fehmî Haşyem ise konuyla ilgi çalışmalarını hâlâ sürdürmektedir. Arapça'nın bütün dillerin anası olduğu düşüncesini savunanlardan Tahiyye 'Abdul'azîz İsmâ'il, kitabında Yunanca, Latince, Cermence, eski ve yeni İngilizce'yi etimolojik açıdan inceleyerek ses sembolizmine dayanmakta ve kaynak dil olarak gördüğü Arapça kelime kökleriyle ilişkiler kurmaktadır. Kitabının sonuna eklediği cetvelde Sanskritçe'deki fiillerin %80'inin, Latince'deki fiillerin ise %75'inin Arapça kökenli olduğunu ileri sürmektedir⁴⁸.

44) Tarihte Arapça'nın bütün dillerin kökeni olduğu görüşünü seslendirenlerden biri İbn Hazm'dır. Bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1405/1985, I, 31.

45) Örneğin Rufâ'il Nahle el-Yesû'i, Arapça'nın Avrupa, Amerika, Avustralya, Asya ve Afrika'da eli halkın diline tesir ettiği iddiasındadır. Bkz. el-Eb Rufâ'il Nahle el-Yesû'i, *Garâ'ibu'l-Lugati'l-'Arabiyye*, Beyrut, el-Matba'atu'l-Kâsûlîkiyye, 1959, s. 119; nakleden: Muhammed Mustafâ b. el-Hâc, "Alemyiyetu'l-Lugati'l-'Arabiyye", *el-Lugatu'l-'Arabiyye ve Tahaddiyât*, Tunus, 1996, s. 139. Huseyn 'Alî Mahfûz'a göre; Arapça'nın bazı dillerin kelime dağarcığını etkileme oranı şöyledir: Türkçe: %65.9; Farsça: %60.67; Urduca: %41.95; Tacikçe: %46.39; Afganca: %56.99. Bkz. İbnu'l-Hâc, a.g.m. s. 146.

46) Bu bağlamda Arapça'nın Türk dilini temel alarak geliştirdiği iddiasında da bulunulmuştur. Yazara göre örneğin tultus 'yıldız', tolu 'yüz, aydınlık', Tolunay 'bedir' dal 'üryan' gibi Türkçe kelimeler, Arapçada tultû, talk gibi kelimeleri doğurmuştur. Bkz. Naim Hâzım Onat, *Arapça'nın Türk Diliyle Kuruluşu I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944, s. 89. Kitap Arapça'nın Türk diliyle kurulduğu tezi üzerine yapılandırılmış, bu doğrultuda Arapça ve Türkçe'deki pek çok kelime arasında bağ kurulmuştur.

47) Bkz. 'Alî Fehmî Haşyem, *Rihletu'l-Kelimât*, Dâru İkra', Malta, 1986, s. 43-44; nakleden: İbnu'l-Hâc, a.g.m., s. 136.

48) Bkz. İbnu'l-Hâc, a.g.m., s. 136. Bu bilgileri sunan İbnu'l-Hâc'ın da aynı görüşleri desteklediği anlaşılmaktadır. İbnu'l-Hâc çeşitli çalışmaları referans almakta ve daha Kristof Kolomb (ö. 1506) Amerika'yi keşfetmeden çok önce, açık bir tarihle mö. 125'te Arap yazısının ve bazı Arapça kelimelerin Amerika'ya ulaştığını iddia etmektedir. Bkz. İbnu'l-Hâc, a.g.m., s. 136. Ayrıca yazarın önemli referanslarından birine Bkz. Barry Fell, *İktişâfu Emrika kable Kolombos*, Arp. Çev. Fu'âd el-Kâ'bâzi-'Abdulkâdir el-Muhîşî, Merkezû Dirâsâti'l-Cihâdi'l-Libî, Trablus, 1988. Söz konusu tezi Profesör Yûsuf Merve de dile getirmektedir. Merve Amerika'ya çıkan ilk Arap denizcisinin Haşhâş b. Sa'id b. el-Esved el-Kurtubî olduğunu ve Kurtubî'nin miladî 889'da Karaib adalarına çıktığını iddia etmektedir. O Meksika ve kutadaki çeşitli yerlerde Arapça yazıların bulunduğu günümüze ulaşmış kalıntılardan da bahsetmektedir. Bkz. Muhammed Rebâh, "Veçhen li-Vech (Yûsuf Merve ile yapılmış söyleşi)- el-'Arab ve'l-Muslimûn İkteşefü Emrikâ kable Kolombos bi- 500 'Âm", *el-'Arabî*, Kuveyt, sayı: 519, February -2002, s. 69.

Bu görüşün savunucularından biri de, Süleymân Ebû Gûş'tur. Araştırmacı Arapça'nın bütün dillerin, özellikle de İngilizce'nin aslınu oluşturduğu iddiasından yola çıkarak, İngilizce'de Arapça kökenli on bin kelime bulunduğunu ileri sürmektedir⁴⁹. İki dildeki kelimeler arasındaki en ince ses yakınlıklarını değerlendiren Ebû Gûş bilimsel olmayan ve son derece zorlama bir şekilde Arapçadan İngilizce'ye geçtiğini iddia ettiği kelime örnekleri verir: Ğudde 'beze' _adenoid 'lenf bezi', nasıb 'pay' _ bonus 'ikramiye', refeda 'reddetti' _ refuse 'reddetmek', rekeme -kevveme 'yığdı' _ accumulate 'yığmak', 'ilâve 'ek' _ allowance 'yedek', hertaka 'bidatçilik' _ heretice 'bidatçilik'⁵⁰.

5-Mitolojik akıl yapısı:

Arap düşüncesinde mitolojik akıl yapısı son derece etkili olmuştur. Kahire'nin adı ile ilgili olarak anlatılan olay bu eğilimin en somut göstergelerinden biridir. Muazzam bir ordu ile Mısır'ı ele geçiren komutan Cevher es-Sıkıllı (ö. 381/992), bölgede bazı köşkler yaptırmış ve bu imar sahasına el-Mansûriyye adını vermiştir. Mu'izz Kayrevân'dan dönünce el-Mansûriyye adını Kahire'ye çevirmiştir. Bu ad değişikliği şöyle bir söylemeye bağlanır: Cevher Kahire'yi imar ederken ve surlarla çevirirken müneccimleri toplar ve onlardan temel atmak için en uygun zamanı (tâli') tespit etmelerini ister. Surların duvarlarına sıra sıra tahta kazıklar yerleştiren müneccimler, bu kazıkların arasına ip gererler. İplere çanlar asarlar. Amaç, temel atmak için en uygun vakti (eşref saatini) tespit etmektir. Fakat hesapta olmayan bir şey olur, tahtalardan birine bir karganın konmasıyla, ip sallanır, çanlar çalmaya başlar ve işçiler ellerindeki malzemeyi temele atarlar. Bunun üzerine müneccimler bir astroloji tabiri olan *el-kâhir fi'r-tâli'* diye bağırlar. Şehrin adı işte buradan gelir⁵¹.

Yâkût el-Hamavî de zaman zaman benzer hurafelere dayanır. Hamavî, Bağdat civarında Dicle kıyısındaki Banârik kasabasının adının nereden kaynaklandığını ele alırken,

49) Kuneybî, *a.g.e.*, s. 186. Söz konusu eserin tam künyesi: Süleymân Ebû Gûş, '*Aşretü Âlâfi Kelimetin İnciliziyye min Aslin 'Arabî*', Kuveyt, 1977; Ebû Gûş bu konuda yalnız değildir. Ondan önce de benzer hatalara düşülmüştür. Corcîs Fethullâh'ın Mecelletu Mecma'i'l-Lugati'l-'Arabiyye, Kahire, müc. III, Kahire, 1936'da yayımlanan bir makalesinde bu tür yanlışlar vardır. Enfs el-Makdisî'nin de 140 kelimelik listesi benzer yanlışlarla doludur. Ayrıca, Sigrid Hunke, *Şemsu'l-'Arab Testa'u 'alâ'l-Garb]Allahs Sone über dem Abendland-Unser Arabischen Erbef*, (Almanca'dan Arapça'ya) çev. Fârûk Beydûn-Kemâl Desûkî, Dârul-Âfâki'l-Cedîde, 7. baskı, Beyrut, 1402/1982. Bkz. Kuneybî, *a.g.e.*, s. 187. Kitap Türkçe'ye de çevrilmiştir. Hunke kitabının sonunda batı dillerine Arapçadan geçtiğini öngördüğu 250 kelimelik bir liste eklemiştir. Bu konuda kitabın Türkçe'deki çevirisine bkz. Hunke, *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi*, çev. Servet Sezgin, Milsan Yay., İstanbul, 1998, s. 379-382. Ayrıca Hunke'nin verdiği bilgiye göre, Batı'da Arapçadan alınan kelimeler hakkında şu kitaplara bakılabilir: Enno Littman, *Morgenländische Wörter im Deutschen*, 2. Aufl. Tübingen, 1924; Karl Lokotsch, *Etymolog Wörterbuch der europäischen Wörter oriental. Ursprungs*, Heidelberg, 1927; F. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin, 1957; Arnold and Guillame, *Legacy of Islam*, Oxford, 1952; Friedrich Seiler, *Die Entwicklung der deutschen Kultur im Spiegel des deutschen Lehnworts*, Halle, 1907-1913; Otto Spies, *Orientalische Kultureinflüsse im Abendland*, Braunschweig, 1949. Hunke, *a.g.e.*, s. 378.

50) Kuneybî, *a.g.e.*, s. 187.

51) Cemâluddîn Yûsuf b. Tagriberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire fi Mulûki Mısra ve'l-Kâhire*, Vizâretu's-Se-kâfe, Mısır, ts., IV, 41,42.

birden, bura halkının, Selçuklu askerinin talanından kurtulmak için kasabadan kaçtıklarından söz açar: “Banârlıklar paralarını ve mallarını yanlarına alarak, geceleyin Dicle'nin diğer yakasına kaçarken, civarda meşaleler görürler. Hayıflanmaya başlarlar: 'Keşke kasabamızdan ayrılmısaydık, hiç değilse paramızı orada saklardık. Şimdi kendi elimizle askerlere vereceğiz....' derler. Fakat çok geçmez, bu meşalelerin havada kendiliğinden gezdiklerini ve hiç kimsenin bunları taşımadığını fark ederler ve bunların cin olduğunu anlarlar.⁵²”

Hamavî, bu cinlerin Banârlıklılarla karşılaşması sırasında söyledikleri bir şiiri de aktarır: 'Nehirlerine set çekilmemiştir; ama yine de, nehirlerinin suyu akmaz. Yurtlarını terk etmişler, sabahın köründe yollardalar'⁵³. Hamavî şiiri cinlere söyletince, şiirde ne vezin kalmıştır, ne de mantıksal tutarlılık. Aslında cinlere şiir isnadı ve cinlerden şiir alınması Arap edebiyatında yaygın bir şeydir. Belki de her şâirin bir şiir cininin olduğu fikri⁵⁴, birtakım şiirlerin doğrudan cin mahlûkâtına isnadını daha da kolaylaştırmıştır. Gerçekten Banârlıklılar havada uçuşan ışıklar görmüş olmalıdır. Ama bu ışıkların cinlere bağlanması ve zaman içerisinde olay örgüsünün şiirle desteklenmesi, halk inançlarının etkisinden başka bir şey değildir. Mısır'da yakın zamanlara kadar bir köye dadanan kurda köylüler tarafından *si'lût* adının verildiği bilinmektedir⁵⁵. *Si'lût*, *si'lât*'ın bozulmuş şeklidir ve *cadı* demektir. Banârlıkların gördükleri ışıklara klâsik Arapçada *erekân* adı verilmektedir ve cin demektir. Demek Banârlıklılardan başkaları da bunlara muttali olmuştur. “İbn Behlûl el-Hasen es-Sentûrî, Süryanice-Arapça sözlüğünde *erekâm* temmuz aylarında harabe ve mezarlarda ortaya çıkan safran sarısı bir kuş olarak tanımlar. Ârâmîce de *yarfânâ* denilen bu kuşa Arapçada *yarakân* da denilmektedir. Kuşkusuz bu tanımlama bile eskilerin hayal güçlerinin eseridir. Bu gün bu tür ışıkların bir kuş olmadığı, ceset ve kemiklerin çok bulunduğu kabir, bataklık ve harabelerden yükselen buharlar olduğu tespit edilmiştir. Artık Arap dünyasında bilim alanında bu ışıkları ifade etmek için Batı dillerinden tercüme *en-nâru 't-tâihe* kelimesi kullanılmaktadır⁵⁶.”

Mekke'nin *şehirlerin anası* (*ummu'l-kurâ*) adıyla anılmasını, Nifteveyh, Mekke'nin, dünyanın merkezi olduğu teziyle açıklar. İbn Düreyd'e göre ise, Mekke yeryüzünün tam ortasında bulunduğu için bu adı almıştır. Kimse İbn Düreyd'in ölçüm yaparak bu sonuca ulaştığını söyleyemez. Şehrin ticârî, dînî ve siyâsî önemi nedeniyle bu adı almış olabileceğine ilişkin görüşler de kaynaklarda bulunmakla beraber, bunlar ilk görüşün ağırlığında kaybolup gitmiş gibidir⁵⁷.

52) Yâkût el-Hamavî, *Mu'cemu'l-Buldân, Dâru Sâdir*, Beyrut, ts., I, 496.

53) Hamavî, *a.g.e.*, a.yer.

54) Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1973, s. 12.

55) Kişisel tecrübemize dayanan bu olay basına da yansımıştı.

56) Kuneybî, *a.g.e.*, s. 180.

57) İddialar için Bkz. Hamavî, *a.g.e.*, I, 254-255.

6-Her dil olayının bir kuralının olduğu inancı:

Nûrânî ve berrânî gibi kimi ism-i mensûblarda görülen elif-nûn Ârâmîce-Süryânîce bir ekken, San'â' ve Behrâ' gibi bazı yer adlarının nisbesinde san'ânî ve behrânî şekillerinin de kullanılması, kanaatimizce bu yabancı ekin etkisiyle bir yakıştırma şeklinde olmuştur. Fakat dilciler, söz konusu kullanımları kemikleşmiş ibdâl kuralları ile açıklamaya girişmişlerdir. Ama bu sefer de söz konusu ibdâl kuralları arasında hemzenin nûn'a ibdâli gibi bir ses dönüşümü kuralının bulunmaması sıkıntı yaratmıştır. Ebû Alî el-Fârîsî bu problemi dolambaçlı bir şekilde çözmeye çalışır: "San'â' gibi kelimelerin gerçekte ismi mensûbları San'âvî şeklindedir. Hemzenin vâva dönüşmesi bilinen ibdâl kurallarındandır. Bu vâv diğer aşamada nûn'a dönüşmüş, San'ânî şekline ulaşılmıştır. Vâv'ın nûn'a dönüşmesi de bilinen bir ibdâl kuralıdır⁵⁸." Görüldüğü gibi bu tür aykırı durumların yakıştırma ürünü değil de, kesinlikle bir kurala bağlanmasına olan eğilim bu tür karmaşık açıklamaları beraberinde getirmiştir.

7-Sesteş öbekenmesi (Musâhara-Tesâhur):

Dilcileri kelimelerin kökeni konusunda zora sokan en önemli unsurlardan biri aynı maddede farklı dillerden Arapça'ya girmiş kelimelerin bol miktarda toplanmasıdır. Bu olgu modern Arap filolojisinde *musâhara* ve *tesâhur* adlarıyla anılmaktadır. Buna *sesteş öbekenmesi* diyebiliriz. Söz konusu öbekenme olayı yabancı dilden Arapça'ya girmiş kelimelerin Arapça kökenli kelimelerle karışarak aynı maddede birleşmesidir⁵⁹. Örneğin *berece* maddesi *belirdi* ve *açığa çıktı* anlamlarıdır. Berec kadının açılması anlamına da gelir. Berec'de 'kişinin kaşlarının arası açık ve aralı olması' anlamı da vardır. Burc ise hem semavi burç, hem de kale-kule anlamındadır. Bütün bu kelimeler yükseklik, erişilmezlik ve güzellik anlamlarında ortaktır. Fakat bu madde altındaki kelimelerin anlamı bu ortak payda ile sınırlı değildir. *Berece emruhu* denildi mi, 'kişinin hâli vakti yerinde' demektir. *Ebrece'r-racul* ise 'bir adamın denizci çocuklara sahip olması'nı ifade eder. Bâric, denizci demektir, bârice ise büyük gemi. Bu kelimeyi yükseklik niteliğinden kalkarak bir dereceye kadar kale-kule anlamlarına gelen burc ile bağdaştırmak mümkün olsa da, *yayı* anlamındaki *ibrîc* kelimesini, benzer bir anlamla bağdaştırmak, mümkün değildir. Dilcileri farklı farklı dillerden Arapça'ya girmiş kelimeleri, zorlama tevillerle tek bir köke bağlayarak açıklamaya iten, kuşkusuz bu kelimelerin aynı ses değerlerine sahip olmasıdır. Oysa kale-kule anlamındaki burc, Yunanca *pirghos* ya da *bourgos* kökünden gelir. Pirghos kelimesi Fransızca'da *burjuvazi* kavramını doğurmuştur. Bârice Hintçe asıllıdır. İbrîc kelimesi ise Farsça'dan Arapça'ya girmiştir. Bu kelimenin yabancı bir kelime olduğunu geleneksel sözlüklerin pek çoğunda kelimenin hemzeden verilmiş olması teyit eder⁶⁰.

58) Bkz. Ebû'l-Feth 'Osmân İbn Cinnî, *el-Munsif Şerhu'l-İmâm Ebî'l-Feth 'Osmân b. Cinnî en-Nahvî li-Kitâbi'r-Tasrîf*, nşr. İbrâhîm Mustafâ-'Abdullâh Emîn, Kahire, 1373/1954., I, 158-159.

59) Bûbû, *Fî Fikh*, s. 187.

60) Bûbû, *Fî Fikh*, s. 189.

Mes'ûd Bûbû *İbrîk* kelimesinin bu kelimenin bozulmuş bir şekli olabileceğini belirtir. Benzer bir durum *bereka* maddesiyle ilgili olarak ortaya çıkar. İbn Fâris *bereka* maddesi ile ilgili olarak, iki Arapça köken belirler. *Bereka*, *parıldadı* ve *şimşek çaktı* anlamındadır. Kelimenin diğer anlamı ise *bir nesnede siyah ve beyazın toplanmasıdır*. Göze, akından ve karasından dolayı *berkâ'* denmiştir. Aynı madde altında *berak* kelimesi de bulunur. Bu *koç* demektir ve Farsça *berre* kelimesinin Arapçalaşmış şeklidir⁶¹. *İbrîk* kelimesi de Farsça kökendir ve Farsça *Abrîz* 'su döker' kelimesinden türemiştir. *Abrîz* Farsça'da *ibrîk* anlamında da kullanılmaktadır⁶². İbn Manzûr (ö. 711/1311) *ibrîk* kelimesinin diğer bir anlamından bahseder ki, çok parlak kılıç demektir. *Câriyetun ibrîk* ise *etrafına adeta ışık saçan güzel kız* anlamındadır. *ipek* anlamındaki *istebrak* ve *yanardağ* anlamındaki *burkân* kelimesi de aynı kökle ilişkilendirilir. Daha da ilginç Türkçe'de de kullanılan *bayrak* kelimesinin aynı anlam dairesinde ele alınmasıdır⁶³.

8-Kur'an'da yabancı kelime olmadığına ilişkin inanç:

Kur'an'da yabancı dilden kelime olup olmadığına ilişkin tartışmada Şâfi'î, İbn Cerrîr, Ebû 'Ubejde, el-Kâdî Ebû Bekr, İbn Fâris gibi Kur'an'daki kelimelerin tamamen Arapça olduğu tezini savunanlar⁶⁴, Kur'an'daki her kelimeye zorlama şekilde Arapça bir köken aramaya yönelmişlerdir. İbn Fâris *Mekâyisu'l-Luga*'da Kur'an'daki⁶⁵ *berzah* 'engel' kelimesini *berâz* 'açık arazi' anlamındaki Arapça köke bağlar, ona göre, kelimenin sonundaki noktalı hâ harfi zâid'tir⁶⁶. Oysa Arapçada son harf olarak hâ harfinin ziyâdeliği bilinen bir husus değildir.

9-Kelimelerin kök harflerinin tespit edilememesi:

Bazı kelimeler üzerinde etimolojik çalışma yapılmış olsa da, asıl ve mezîd harflerinin tam olarak tespit edilememesi bu kelimelerin kökünde yanlış yapılmasına neden olmuştur. Bu tür kelimelerde belki yanlış kökenlemeye maruz kalmış kelimelerin kökü ile ilişkili yakıştırılmalar yoktur; fakat bunlar kökün doğru tespitinin yapılamamasından kaynaklanan iştikâk bozukluklarına neden olur. İştikâkta kök harfleri kullanılması gerekirken, kökün yanlış tespiti iştikâka mezîd harflerin de katılmasına neden olmakta, üstelik kökün kişiden kişiye farklı algılanması birbirinden farklı türevleri doğurmaktadır. Örneğin *zerecûn* 'şarap' kelimesinden *muzerrec* 'şarap içmiş' şeklinde ism-i mef'ûl yapılmıştır. Oysa *zerecûn* kelimesinde nûn aslî harftir ve kurala göre ism-i mef'ûl *muzercen* şeklinde olmalıdır⁶⁷.

61) Bûbû, *Fî Fıkh*, a.yer.

62) Bkz. Muhammed Altûncî, *el-Mu'cemu'z-Zehebî*, Dârul-'İlm, Beyrut, 1969, s. 24.

63) Bûbû, *Fî Fıkh*, s. 190.

64) Celâluddîn es-Suyûtî, *el-Muhezzeb fî Mâ Vaka'a fî'l-Kur'an mine'l-Mu'arreb*, thk. et-Tihâmî er-Râcî el-Hâşimî, Sundûku İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Magrib, ts., s. 57. Suyûtî, *el-İtkân I*, 178. Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of The Qur'an*, ed. B. Bhattacharyya, Kahire, 1957, s. 8.

65) Mü'minûn (23): 100; Rahmân (55): 20.

66) Mes'ûd Bûbû, *Eseru'd-Dahîl 'alâ'l-'Arabiyyeti'l-Fushâ fi 'Asri'l-Ihticâc*, Menşûrâtu Vizâreti's-Sekâfe, Dimeşk, 1982, s. 229.

67) İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 359.

Dilciler pek çok kelimeyle ilgili olarak etimolojik tartışmalara girmişlerdir. Bu kelimelerden biri Kur'ân'da da geçen⁶⁸ 'urcûn 'hurma dalı' kelimesidir. Kimileri nûn harfinin aslî olduğunu ifade ederek, kelimeden *mu'arcen* şeklinde ism-i mef'ûl yaparken, kimileri 'urcûn kelimesindeki nûn'un tıpkı zeytûn kelimesindeki gibi zâid olduğunu iddia etmiştir⁶⁹. "Arap dilcileri bazı kelimelerle ilgili olarak morfolojik açıklamalar yaparken, insanların zihinlerinde gizli şekilde var olan 'kelimeleri birbirine kıyaslama eğilimi'ni göz ardı etmişlerdir. Örneğin daha Sîbeveyhi'den başlayarak zenâdika ve ferâzine gibi kelimelerin sonundaki tâ'nun kelimelerin müfredlerindeki zindîk ve firzîn gibi yâ harfinden ıvaz 'karşılık' olduğu söylenmiştir. Düşen harflerin yerlerine alternatif harfler getirilmesi şeklinde işleyen bir *güç dengesi* yasası tahayyül edilmiştir. Fakat yasa kelimelerin ferâzîn ve zenâdîk şekillerini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bunun yanı sıra yasa, esâkife gibi, müfredlerinde illet harfi bulunmayan isimlerdeki ıvazlığın mahiyetini de tam olarak ortaya koyamamaktadır. Aslında tâ'ların varlığı bu isimlerin *menâzire* ve *gasâsine* gibi kelimelere uydurulması gibi bir nedene dayanmaktadır. İnsanların alıştıkları söyleyiş şekillerine yönelmelerini, ıvaz kuramı gibi karmaşık olgulara bağlamak yerine, fonetik yakıştırma (compement phonetique) eğilimi çok daha iyi bir izah modelidir.⁷⁰"

10-Dillerin kendi dinamikleri içinde ortak kelimeler doğurabileceğine ilişkin düşünce (Tevâfuku'l-lugât/tevârüdü'l-lugât):

Bu olgu, dilbilimde *uluslararası kelimeler* olarak ifade edilen olgudan farklıdır. Bu gün pek çok dilde bazı kelimeler ortaktır. Bu kelimeler genelde ölü dil sayılan eski Yunanca ve Latince gibi dillerden alınmıştır. Telgraf, telefon, otomobil kelimeleri böyledir. Bu kelimeler birer teknik terim olarak dünyanın pek çok yerinde bilinmektedir. Braun/Schaeder ve Volmert tarafından 1990'da yayımlanan *Internationalismen Studien zur Interlingualen Lexikologie und Lexikographie* (Uluslararası Kelimeler Diller Arası Kelime Bilimi ve Sözlük Bilimi Araştırmaları) başlıklı eserde yabancı kelimelere yeni bir bakışla yaklaşılmış ve uluslararası kelimeler (internatiolismen), çok sayıda dilde hemen hemen aynı biçimde ve anlamda var olan kelimeler olarak ele alınmıştır⁷¹. Burada ele aldığımız *tevâfuku'l-lugât* ise birkaç dilin rastlantısal biçimde aynı kelimeyi doğurabileceği şeklindeki filolojik mesnedi olmayan görüştür.

Aslında bu görüş dilciler tarafından sık sık seslendirilen 'Arapların dilinde başkalarının dilinde olmayan birtakım özellikler vardır' şeklindeki ilkeyle çelişir görünmektedir. Bu görüşü savunanlardan biri olarak⁷² Râzî (ö. 322/933) Arapçadaki bir kelimenin başka bir dilde aynı lafız ve anlamla bulunabileceğini de söylemiştir. O, *istebra*k, *firnid* gibi kelimeleri hem Arapça, hem Farsça kabul eder⁷³.

68) Yâsîn (108): 39.

69) İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 359.

70) Bûbû, *Eser*, s. 276.

71) Vural Ülkü, "Yabancı Kelimeler-Yerleşmiş Kelimeler ve Uluslararası Kelimeler", *Türk Dili*, sayı: 476, Ankara, 1991/II, s. 84.

72) Râzî, *a.g.e.*, I, 77.

73) Râzî, *a.g.e.*, I, 138.

İbn Cinnî de benzer biçimde diller arasındaki ortak kelimelerden bahseder. *Tennûr* kelimesinin Arapça mı, yoksa Farsça mı olduğu konusunda tereddüt eden dilci, bunun *gerçeğin bir yansıması* (vifâk) olduğunu düşünür⁷⁴. Dilcinin bu görüşü lafız-mana uygunluğu, ya da Kratilos diyalogundan beri tartışılan her ismin müsemmasına en uygunu olduğu şeklindeki görüşlerle uyuşur gözükmetedir⁷⁵.

11-Dîni inançlara ve ön kabullere dayalı görüşlerin etkisi:

Arap dilcileri ve müfessirler etimoloji ile ilgili konularda bazı inanç ve görüşlerin etkisi altında kalmışlardır. Bunlardan biri Kur'ân'daki 'Fenâdâhâ min tahtihâ' 'Altından ona şöyle seslendi (İsa ya da Melek)'⁷⁶ ifadesi ile ilgilidir. Âyetteki ifadenin *min tahtihâ* şeklinde mi, yoksa *men tahtehâ* şeklinde mi okunacağına ilişkin kafaları zâten iyiden iyiye karışmış olan müfessirler Meryem'e seslenen kişinin İsa olduğunu Hıristiyan kaynaklarından öğrenince *taht* kelimesini *batn* 'karın' anlamında yabancı bir kelime kabul etmişlerdir⁷⁷.

Bir başka örnek Arapçada gerçekten nâdir olarak kullanılan heyte lek ifadesidir. Kelime Kur'ân'da bir yerde geçmektedir⁷⁸. Mısırlı 'Azîz'in karısının Hz. Yusuf'u baştan çıkarmaya yönelik söylediği ve 'hadi ne duruyorsun?' anlamındaki bu tahrik edici sözün Arapçada seyrek kullanılıyor olması (garâbet) ve kıssanın Mısır'da geçiyor olması gibi hususların etkisiyle müfessirler kelime hakkında Mısır dilini ayırımsız ifade eden Kıptîce yakıştırmasını yapmaya yönelmişlerdir⁷⁹. Yine aynı kıssada seyyiduhâ kelimesinin⁸⁰ Kıptîce'ye bağlanarak zevcuhâ şeklinde açıklanması da⁸¹ kıssanın Mısır'da geçmiş olması nedeniyle Kıptîce kelimeler içerebileceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Musa kıssasında Firavun'un İsrail oğullarını öldürdüğünden bahsetmesinden yola çıkılarak kıssadaki 'abedte kelimesinin⁸² Nabâtîce katelte 'öldürdün' anlamında yorumlanması da⁸³ benzer türden bir yanlış kökenlemedir. Bu özellikte bir hayli başka kelime bulmak mümkündür.

Sonuç

Arapçada gerek halkın çeşitli ses benzerliklerinden kalkarak, yaptıkları etimolojik yanlışlar, gerek doğal bir olgu olarak, bilinen kelimelere birtakım diğer kelimelerin yakıştırılması (kıyas) yoluyla ortaya konulan kelimeler ilk bakışta sadece dilsel birer yan-

74) İbn Cinnî, *el-Hasâis*, III, 285-286.

75) Bkz. Aydın Köksal, *Dil ile Ekin*, Toroslu Yay., İstanbul, 2003, s. 31.

76) Meryem (19): 24.

77) Jeffery, *a.g.e.*, s. 33-34.

78) Yûsuf (12): 23.

79) Jeffery, *a.g.e.*, s. 33.

80) Yûsuf (12): 25.

81) Jeffery, *a.g.e.*, s. 33.

82) Şuarâ (26): 22.

83) Jeffery, *a.g.e.*, s. 34.

lış gibi görünse de, bunlar gerçekte dilin yabancı kelimeleri özümsemesi, Arapça'nın işleyiş kurallarına uygun biçimde yeni kelimeler türetilmesi olarak yorumlanmalıdır. Modern dilbilimde özellikle Saussure ile örnekseme (kıyâs) olgusunun öneminin arttığı görülmektedir. Çağdaş dilbilimin önemseydiği bazı kavramlar İslâm kültüründe çok incelikli bir şekilde işlenmiştir. *Kıyâs*, *tedrîc* gibi kavramlar çevresinde kendine özgü bir sistematik kuran Arap filolojisi, modern Arap dilbilim çalışmalarına kaynaklık edecek çok zengin bir malzemeyi bize sunmaktadır.

Bilim adamlarının kelimelerin kökenine ilişkin yaptıkları yanlışlar, *halk etimolojisi* ve *kıyas* gibi olgulardakinin aksine kelime türetimine (iştikâk) yönelik bir işleve sahip olmasa da, halkın yaptığı yanlış kökenlemenin bilim adamları tarafından da yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle geleneksel literatürde kelimelerin kökenine ilişkin ileri sürülen görüşlere ihtiyatla yaklaşılması gerekmektedir. Başta etimoloji sözlükleri, yer adları sözlükleri, teknik terim sözlükleri, genel sözlükler olmak üzere, dilbilimin her alanındaki eserlerdeki etimolojik açıklamalar, birtakım yanlış yorumları da içerebilmektedir.